

El *Carmen nuptiale* d'Antonio Agustín

Joan Carbonell Manils

Universitat Autònoma de Barcelona
08193 Bellaterra (Barcelona). Spain

Abstract

This article makes known an inedited poem of Antonio Agustín (1517-1586), imitated from Catullus, composed on the occasion of the wedding of his sister, Isabel Agustín, and the Duke of Cardona. This epithalamium reveals us a very good expert on the *humanae litterae* in spite of his age and his law studies. The author has yet published others articles about Agustín and has comented another catullian poem.

Sumari

Unes noces conflictives	Una traducció
El poema	Conclusió
Comentari	

En una altra ocasió vàrem publicar un comentari sobre un altre dels poemes que configuren l'obra en llatí d'Antonio Agustín (1517-1586), com a resultat parcial dels estudis que fa anys realitzem sobre la persona i l'obra d'aquest humanista saragossà¹. En aquell moment ja vàrem insinuar que la seva composició coneguda com a *Carmen nuptiale* no estava publicada, malgrat les notícies divergents que apareixen en algunes obres dedicades a l'estudi de la seva personalitat². Així, el fet que no hàgim canviat d'opinió ens empeny a donar-la a conèixer en aquestes pàgines.

1. CARBONELL, J. (1990-91). «Entorn a un poemeta catul·lià d'Antonio Agustín». *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins. In honorem Dolors Condom i Gratacòs*, 31, p. 141-53. L'obra poètica d'Agustín ha estat també publicada i tractada en les *Antonii Agustini Opera Omnia*, 7 vols., Lucca (1765-74), II (1766): 70, 74, 101-2; VII (1772): 193; ANTONIO, N. (1783). *Bibliotheca Hispana Nova*, Matriti, vol. I, p. 99; FLORES SELLÉS, C. (1974). *Jo. M. Metelli Sequani I.C. epistulae quaedam et opuscula duo*, Granada. Introducció IX; FLORES SELLÉS, C. (1979). «Antonio Agustín, estudiante en Italia». VERDERA, E. (ed.) (1979). *El Cardenal Albornozy y el Colegio de España VI*, Studia Albornotiniana 37, p. 315-75 (370-2); CLOSA, J. (1984). «D. Antonio Agustín y la poesía clásica y humanística». *Universitas Tarraconensis. Serie de Filología* 7, p. 17-32; i per ALCINA, J. (1990). «Entorn a les idees literàries d'Antonio Agustín», *Jornades d'Història: Antoni Agustín (1517-1586) i el seu temps*, 2 vols., II, p. 35-40 (39-40).
2. CARBONELL, J. (1990-91), 149 n. 40.

Unes noces conflictives

En l'article esmentat ja vaig escriure unes ratlles per situar cronològicament la composició d'aquest epitalami, fet amb motiu de les noces de la germana d'Antonio Agustín i el duc de Cardona³ La consulta de nous documents, però, i la publicació d'altres ens han aportat algunes informacions noves, que van corroborant dues intuïcions inicials nostres. En primer lloc, el casament d'Isabel Agustín i del duc de Cardona tingué com a causa principal l'afany d'ascendir en l'escalafó social i aconseguir el prestigi de l'aristocràcia. En segon lloc, la situació legal i testamentària que s'esdevingué d'aquestes noces va poder influir negativament en el *cursus honorum* del nostre humanista. Vegem-ho breument.

La germana d'Antonio Agustín, Isabel, es casà el mes de març de 1540 en segones núpces amb Ferran Joan Ramon Folc I de Cardona i Enríquez, segon duc de Cardona, fill de Joan Ramon Folc IV, que era oncle de Ferran II pel seu casament amb Aldonça Enríquez. Per tant, amb aquest casament la família Agustín emparentava directament amb la corona, per via del personatge més influent de la noblesa catalana d'aleshores, que el 1520 havia estat nomenat Gran d'Espanya de primera classe, en la coronació de Carles V a Aquisgrà⁴.

En el moment de les noces el duc tenia quatre filles, la primogènita de les quals, Joana de Cardona i Manrique de Lara (m. 1564), cosina segona de Ferran II per via paterna, s'havia casat amb Alfons d'Aragó (m. 1563), també cosí segon del rei per via paterna.

La situació de Joana, fins aleshores hereva del títol del ducat, es complicà quan el seu pare es tornà a casar. Si Isabel Agustín tenia un fill, el títol passaria a mans d'un Cardona Agustín. La fortuna, però, no fou favorable a la germana del nostre humanista. Tingué un avortament de tres mesos, veié la mort d'un mascle vuitmesó i el naixement de dues filles, Hipòlita i Isabel⁵.

Tanmateix, un fet esdevingut pocs dies abans de la mort del duc ens deixa entreveure la voluntat decidida dels Agustín en relació amb l'herència. Ferran Joan Ramon Folc havia fet un testament el 14 de setembre de 1517 amb motiu d'una malaltia «y instituyó heredero suyo universal a los hijos varones y a sus descendientes legítimos al uno despues del otro, si acaso los tenia al tiempo de su muerte, y muriendo sin hijos varones a dicha duquesa doña Juana su hija»⁶.

Aquesta situació testamentària —que, en principi, no havia de portar cap malentès— fou modificada pel duc: «Algunos dias antes de morir (25-11-43) (el

3. CARBONELL, J. (1990-91): 150-1.

4. La Dra. E. Duran, «Antonio Agustín y su entorno familiar», en CRAWFORD, M.H. (ed.) (1993), *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-Reform*. London, p. 5-19, analitza minuciosament les relacions familiars d'Agustín en vistes a establir una hipòtesi, si més no, suggerent: l'origen convers de la branca familiar dels Agustín.

5. Les peculiars reaccions d'Agustín davant de la sort diversa d'aquests infantaments es poden llegir en el meu article esmentat, p. 150-151.

6. Segons consta a la *Recopilación o Inventario de los autos y otras escrituras del Ducado de Cardona y Veguería de Segarra. Libro primero [...] Por Bernardo Joseph Llobet [...] año 1664-5 fol. 303v*, que hem pogut consultar en l'Archivo de la Fundación Casa Ducal de Medinaceli, a la casa de Pilatos de Sevilla, gracias a l'amabilitat de l'arxiver Dr. A. Sánchez González.

duque) hizo otro testamento en 13 de dicho mes de noviembre del sobredicho año de 1543 por el qual revoco todos cualesquier testamento y qualesquier ultimas voluntades que hasta entonces huviesse hecho [...] Y finalmente instituyo heredera suya en los bienes que le pertenecian o podian pertenecerle a dicha doña Hypolita su hija y de dicha duquesa doña Isabel legítima y natural. Y muriendo ella sin hijos, *id est liberis*, substituyo a la dicha doña Isabel tambien su hija y de dicha duquesa; y muriendo ella sin liberos legitimos substituyo a uno de los hijos de la Condesa de Oliva»⁷.

No deixa de ser sorprenent aquest canvi de testament, sobtat i *in articulo mortis*, canvi que comportà «entre la qual (Isabel Agustín) y los duques Don Alonso y doña Juana un pleyto harto reñido en razon de su dote, donaciones y mandas contenidas en dichos capitulos matrimoniales, y ultimo testamento y otros intereses particulares»⁸. El plet s'allargà després de la mort de Joana I i d'Isabel Agustín (1576) a través dels seus fills respectius, Francesc de Cardona i d'Aragó i Hipòlita de Cardona i Agustín⁹.

Sembla evident que Antonio Agustín no tingué cap relació personal amb Joana I, que morí just el mateix any que Agustín ocupà la seu de Lleida, després d'haver passat gairebé trenta anys a Itàlia. De totes maneres, la lectura d'unes cartes acabades de publicar ens deixen entenent que Agustín, des de Roma, es preocupà molt, en tant que jurista qualificat, pels interessos de la seva germana i, per tant, potser pels propis.

En una carta dirigida a Torelli¹⁰ l'1 de febrer de 1544, ignorant encara la mort del duc, li expressa el temor per les accions que pugui emprendre la primogènita Cardona contra la seva germana i les seves nebodes: «Periculum enim est ne non sororis meae uirum, quem graviter affectum esse scribunt, uiuum uideam. Cuius morte non leuis erit patriac nostrae perturbatio. A qua et soror et filiae duae aduersus maritum primae filiae prioris uxoris nobis tuendae sunt»¹¹, i està disposat a marxar cap a Barcelona. Tot i abandonar aquesta idea quan es va assabentar de la mort del duc, els germans li demanen consell. Ell consulta Torelli: «Tu velim ut ad me quam primum scribas quae de sorore mea te consulebam, illa tantum in specie, num tibi videatur posse matrem legitimam hereditatem

7. *Ibid.* fol. 303v-304r.

8. *Ibid.* fol. 304r.

9. En la *Recopilación o Inventario de los autos y otras escrituras recondidas en la Miscellanea o Armario General de todos los Estados [...] Por Bernardo Joseph Llobet [...] año 1669*, en el lligall 17 hi ha abundant informació sobre els plets successius. Per exemple, el núm. 77 duu el títol següent: «41 parciales de varios y diferentes pleytos entre Doña Hipólita de Cardona hija y heredera de D. Fdo. Ramón [...] y Juan Rovira thesorero General del Ducado de Cardona [...] Tienen su principio en 1-2-1544». Tanmateix, aquesta documentació es troba en molt mal estat de conservació, cosa que la fa impracticable.

10. L. Torelli (1489-1576), jurista al servei de Cosme I de Medici, és un dels corresponsals d'Agustín que aquest conegué a Florència al final de 1541, quan s'hi desplaçà per consultar el manuscrit de les *Pandectes*.

11. FERRARY, J.-L. (ed.) (1992). *Correspondance de Lelio Torelli avec Antonio Agustín et Jean Matal (1542-1553)*. Como. Carta núm. 40.

filiarum petere, tum quia praeterita si tacitae locus esset, tum quia sola ex Iustiniani legibus novellis ab intestato vocatur. Hac solum in re sententiam tuam expecto quam primum, nam videntur mihi sororis patroni qui testamentum tuentur hac in re hallucinari»¹².

L'última referència epistolar que conservem parla ja de tribunals: «De sororis vero rebus ad arbitros itum est, quos mense Martio iudicatuos esse nostri scribunt»¹³. Enemistar-se en els tribunals amb els ducs de Cardona, que, si més no, fins a la mort de Francesc (1575) tingueren un poder omnímode a Catalunya i Aragó, i prop de Carles V i de Felip II, no degué afavorir gens ni mica les ànsies de promoció que mostrà ja des dels seus anys romans el futur bisbe de Lleida. En els Cardona-Aragó no hi devia trobar cap aliat.

El poema

L'única còpia que coneixem de l'epitalami ocupa les pàgines 162-164 del manuscrit 1854 de la Biblioteca Nacional de Madrid, que anomenarem M en l'aparat crític. És un manuscrit miscel·lani que recull còpies d'altres manuscrits autògrafs d'Agustín¹⁴. Heus-lo aquí.

- Surgite nunc, iuvenes, venit Hesperus ecce; frequentes
 Ite novam nuptamque domo deducite laeti,
 Respicite, innuptae iam nunc ut carmina quaerunt;
 Ergo eia a nobis iam dicatur Hymenaeus!
 5 O Hymen Hymenae, veni Hymen o Hymenae!
 Et vos nunc aliquid meditatum dicite ovantes,
 Heu pudeat victos, pudeat vos esse silentes!
 Difficile est —video— Cardonia laudibus ut gens
 Ornetur meritis, Hispanae gloria gentis,
 10 Sed non difficile est ex silva caedere magna
 Ligna et, cum tu altis non possis scindere pinus,
 Arbustis dumisque domum contentus abire.
 O Hymen Hymenae, veni Hymen o Hymenae!
 O Hymenae, Deum quis te crudelior alter,
 15 Qui matres natis possis divellere caris,
 Caris invitas matres divellere natis,
 Quique viris teneras uxores tradere duris?
 Hostibus hi mores, apta est clementia divis.
 O Hymen Hymenae, veni Hymen O Hymenae!

12. Carta del 15-10-44 (ibid. núm. 52). Hi ha altres referències sobre aquest afer a la carta del 22-11-44 (ibid. núm. 53) i a la carta del 15-7-44 (FLORES, C. (1980). *Epistolario de Antonio Agustín*. Salamanca, carta núm. 136). Malauradament, el professor Ferrary no ha publicat l'informe que Torelli va remetre a Agustín sobre aquest afer, segons ell mateix fa constar (p. 14).

13. Carta a Torelli del 17-1-45 (Ferrary (1992), núm. 54).

14. FLORES, C. (1980): 20 i n. 58. I també *Inventario general de los manuscritos de la Biblioteca Nacional*, Madrid, 1953.

- 20 O Hymenaeae, Deum non te iucundior alter,
 Qui natis patrem reperis feliciter orbis.
 Tu viduata suis sociis das iungere tecta,
 Tristia tu laetis commutas tempora curis:
 Divis hi mores, quibus haec concessa potestas,
 25 O Hymen Hymenaeae, veni Hymen o Hymenaeae!
 Ut pulchrum verno malum cum tempore fulget,
 Nullae illud carpere manus, intacta sed ipsum
 Commixtum foliis rubicundum continet arbor,
 Hoc iuvenes multi, multae cupiere puellae.
 30 At cum decerptum tractant, marcescit et illud
 Tum iuvenes nulli, nullae cupiere puellae.
 Sic siqua est lecti fugiens, haec femina amatur.
 Unus et alter eam nexu sociaverit <secum>,
 Et iuvenes fugiunt, fugiunt et saepe puellae.
 35 O Hymen Hymenaeae, veni Hymen o Hymenaeae!
 Ut quae perdiderit vitis lacrimosa maritum
 Seu caeli vitio seu tempestatibus atris
 Squalida procumbens turpat tum pulvere ramos,
 Hanc domini nulli, nulli coluere coloni.
 40 Ast eadem passae si magnae iunxeris ulmo,
 Et domini multi, multi et coluere coloni.
 Sic siqua est lecti fugiens, inculta senescit.
 Quod si ducta foret thalamis ornata decoris,
 Nemo non linguis et nemo non favet ore.
 45 O Hymen Hymenaeae, veni Hymen o Hymenaeae!
 Quare Isabella tuum, me audi carissima, fratrem
 Et ioca, quae innuptae vestrae dixere puellae
 Neglige, namque suo decet has servire pudori.
 Tuque virum venerare colens, qui praetulit unam
 50 Millibus e multis terrae quam findit Iberus.
 Utque ferunt regem Solymum fecisse Davidem,
 Sumpsit ut exacta in te nunc requiesceret aetas.
 At tu pro tali grato fac munere patrem
 Atque fove, qualis Tithonum Aurora maritum.
 55 Et sic permultos his tecum transiget annos.
 Nunc Hymen Hymenaeae, vale Hymen o Hymenaeae!

29. hos *M*: *prima m. hoc supra corr.* // 30. marcescit *M* 33 *suppl. ego metri causa.* // 50. e multis: iniunctis *M* sed *prima m. in margine corr.*

Pel que fa a l'establiment del text, ens cal comentar dues qüestions. En el vers 50 no és factible mètricament la forma iniunctis que el copista anota en primera instància. Nosaltres hem considerat satisfactori *e multis*, correcció que se'ns proposa

en el marge i que guarda relació semàntica amb Catul 62, 32, el poema imitat, (*Hesperus e nobis, aequalis, abstulit unam*) i una certa relació formal amb Catul 68, 456 ([...] *vos porro dicite multis / milibus* [...]).

Igualment, el vers 33, tal com apareix en el manuscrit, és incomplet. La seqüència mètrica que resta és del tipus ddsdd, per la qual cosa hem de suposar que hi manca l'últim peu. Atesa la perfecció mètrica de tot el poema no és imaginable un error d'Agustín, ans del copista. Així les coses, restituïm la forma *secum*, que té paral·lels en altres autors¹⁵, davant la impossibilitat de restituir formes més adequades semànticament com podria ser *iugali*.

Comentari

En una carta del 18 d'abril de 1540 dirigida a Hurtado de Mendoza, Agustín mateix es fa ressò de la composició d'aquest epitalami en un moment en què, a causa d'una epidèmia de grip (?) que s'havia declarat a Bolònia, frueix d'un xic de temps lliure¹⁶.

Aquesta poesia no és un fet aïllat en l'obra del nostre humanista. En les seves primeres cartes ja traspua el seu interès per les humanitats greco-llatines en general, independentment del coneixement acurat i profund que té de la prosa epistolar ciceroniana, fet gens sorprenent en un estudiant del segle XVI. És precisament en la segona carta conservada, enviada des de Bolònia a Mateu Pasqual el 28 d'abril de 1537, que escriu: «Nam unde mihi homini Hispano et a teneris —ut aiunt— unguiculis iurisprudentiae, ut nunc est, studenti, litterae illae, quae otiosos totosque homines desiderant? [...] Ego quidem tenui antiquitatis umbrae persecutione contentus latinis sacrosanctum aerarium alios habere facile patior. In id namque incidimus temporis, ut eos minus peritos iuris esse, apud quos humanarum litterarum magis sit, vulgo putent. Quam ob rem neminem [...] me earum studiosum esse, scire vellem: signum tibi sit, tuum nomen patrio sermone his et superioribus litteris ascriptum»¹⁷.

Agustín, doncs, no vol parlar en públic de la seva afecció per les *humanae litterae*, però en la seva correspondència primerenca ja dissemina multitud de referències als autors clàssics, que van des de la citació de versos de Virgili¹⁸ fins a l'ús de versos d'Horaci¹⁹, de Sòfocles²⁰ o d'Homer²¹.

Així, la composició de l'epitalami no és altra cosa que una mostra més d'aquest interès, que s'anirà manifestant puntualment en altres moments de la seva vida —sovint relacionats amb vivències personals—, tot i que no creiem que Agustín es considerés mai poeta i, per tant, no qualificariem la seva producció llatina d'antològica.

15. Per exemple Tac. *H.* 4, 65: *nobiscum per conubium sociatis*.

16. *Itaque cum otii plus haberem, et bellam sane ὀπόθειον ad Catulli tui imitationem nuptiale carmen, quod ad te mitto, conscripsi* (Flores [1980]: 89).

17. FLORES (1980): 33.

18. FLORES (1980): 38, 50, 55, 91.

19. FLORES (1980): 45.

20. FLORES (1980): 38-39.

21. FLORES (1980): 55.

També, com a fill de la seva època, abordà l'adaptació de la versificació clàssica al castellà i conreà la versificació en aquesta llengua, tal com ell mateix escrigué en una carta a Jacobo Rojas del 24 de febrer de 1540: «mitto ad te quaedam epigrammata novi cuiusdam generis [...] Audio apud vos Claudium quendam Ptolomeum numeros primum plebeis Italicis verbis addidisse, eumque satis multos doctos viros Romae et istic secutos fuisse, quorum carmina legi perlibenter [...] Quid quaeris? me, ut idem in nostra lingua conarer, coegerunt, quae tu ita leges ut ad illos versus respicias, quos olim fauni vatesque canebant»²².

Catul és un dels autors que Agustín imita més en les seves poesies llatines. En el catàleg de la seva biblioteca, publicat pòstumament pel seu secretari M. Vaylo, es troba un *C. Valerii Catulli Veronensis epigrammatum libellus. Liber in membranarum annorum plus centum forma quadrati*, possiblement perdut en l'incendi de la Biblioteca de l'Escorial²³. Per la descripció que en fa, ha de ser una de les múltiples còpies de l'obra del veronès que es feren des de final del segle XIV fins a l'edició prínceps²⁴. Però no creiem pas que, en el moment de compondre l'epitalami, ja posseís aquest manuscrit; més aviat devia consultar alguna de les edicions o dels comentaris a Catul que es publicaren a partir de 1472, o més probablement alguna de les edicions aldines publicades a partir de 1502.

Tot i que els poemes llargs i hexamètrics de Catul no són els més imitats pels humanistes d'arreu²⁵, quan Agustín decideix compondre un epitalami dedicat a la seva germana amb motiu del seu casament, no és estrany que esculli com a model el poeta veronès, que en tenia dos de ben extensos: l'epitalami LXI, un cant compost amb motiu de les noces de Júnia i Manli; i el LXII, epitalami que canta una situació de noces generalitzable, sense respondre a cap cas singular. Per bé que sembla que el primer podia servir millor els interessos d'Agustín, aquest opta per imitar el segon. Probablement no degué considerar adequat el to més llicencios que respira el poema LXI, sobretot en la segona part²⁶.

No creiem que el poema d'Agustín estigui conscientment estructurat sobre el doble cor de nois i noies que vertebrava el poema de Catul, però, tot i així, guarda una certa diferenciació estròfico-temàtica mimètica i desenvolupa pràcticament

22. FLORES (1980): 85. Pel que fa a la poesia en castellà, a més de Closa (1984): 24-8, vegeu també EGIDO, A. (1984). «Numismática y literatura de los diálogos de Agustín al museo de Lastanosa». *Estudios sobre el siglo de Oro*, Madrid, 214, n. 12. Alcina (1990): 38 proposa de veure en aquests «epigrammata novi generis» uns sonets, que serien dels més antics escrits per un autor castellà.
23. És el número 502 de la seva *Bibliotheca Latina Manuscripta (Antonii Augustini Opera omnia VII, 112)*.
24. Vegeu ZICARI, M. (1958). «Ricerche sulla tradizione manoscritta di Catullo». *Bolletino del comitato per la preparazione dell'edizione nazionale dei classici greci e latini* 6, 79-99 (= *Scritti Catulliani*, Urbino (1976), 79-104); THOMSON, D.F.S. (1973). «A new look at the Manuscript Tradition of Catullus», *YCS* 23, 113-29; i l'interessant i recent llibre de GAISER, J.H. (1993). *Catullus and his Renaissance Readers*. Oxford, 18-25.
25. Vegeu, per exemple, MORRISON, M. (1963). «Catullus and the Poetry of the Renaissance in France». *Bibliothèque de l'Humanisme et de la Renaissance* 25, 25-56. També GAISER (1992), sobretot el capítol cinquè i la pàgina 274.
26. GAISER (1992): 22 recorda la fama de poeta obscè i escandalós que tenia Catul durant el segle XV.

els mateixos arguments —en el mateix ordre—, afegint-hi uns versos que recullen, a tall de coda, els consells del germà a la germana.

El poema incorpora, naturalment, referències explícites a la situació que el motiva: la importància del llinatge dels Cardona (vv. 8-10), la nova paternitat per al fill orfe d'Isabel i la nova unió dels dos vidus (v. 21-3), els dos matrimonis d'Isabel (v. 33), la pèrdua del primer marit (v. 36), la noblesa del nou tàlem (v. 43) i les murmuracions que podia comportar un matrimoni tan desigual (v. 44).

El primer cos (vv. 1-13) resumeix els versos 1-20 del poema de Catul. Bon seguidor de la tècnica centonària, Agustín imita el primer vers de Catul (*Vesper adest, iuuenes: consurgite...*)²⁷, el dotzè (*aspicite, innuptae ... ut meditata requirunt*), el segon hemistiqui del quart (... *iam dicitur Hymenaeus*) i la invocació d'Himen (*Hymen o Hymenaeae, Hymen ades o Hymenaeae!*). Sense que sigui tan clar, no menyspreem tampoc la similitud que existeix entre l'encapçalament del vuitè vers i el dels versos catul·lians 76, 13-4 (*difficilest* [...]). A més de tot això, s'hi perceben algunes construccions que destil·len humors virgilians. Així, hom diria que el primer vers és més contaminat dels virgilians ([...] *venit Hesperus, ite capellae* (ecl. 10, 77) i [...] *Tyrii* [...] *frequentes / conuenere* (Aen. 1, 707)) que no pas del propi vers de Catul. Igualment, l'hemistiqui *Hispanae gloria gentis* no és més que un reflex del [...] *Troianae gloria gentis* (Aen. 6, 767). També resulta representativa d'aquesta tendència virgiliana la col·locació final de mots com *ovantes* o *pinus*²⁸, a més dels esmentats *frequentes* i *gentis*. La influència de Ciceró tampoc no deu ser aliena a l'expressió *heu pudeat victos*²⁹.

El segon grup de versos (14-19), dits per les noies, és un dels fragments que segueix més clarament la composició de Catul (vv. 20-25). Comencen amb l'esment de la crueltat d'Himeneu, en tant que allunya les donzelles de llurs mares. Els tòpics tractats són els mateixos, tot i que Agustín substitueix, per raons òbvies, la referència al *iuuenis ardens* a qui Hèser lliura una *casta puella*, per un *uir durus* a qui lliura una *tenera uxor*. Curiosament, també reemplaça el verb *avellere* per *divellere*. Sense ànim de descobrir res que no fos en la ment de l'autor, no resisteixo a insinuar un cert paral·lelisme amb el fragment de Sal·lusti, *Cat. 51. 9* (*divelli liberos a parentum complexu*). Cal assenyalar també el manteniment de les repeticions tan apreciades per Catul (vv. 39 i 41), que Agustín conservarà al llarg de tota la composició.

Els versos 20-25 corresponen als versos 26-31 de Catul i són la rèplica que els nois fan a les noies. Tot i que aquesta rèplica comença també invocant la gentilesa del déu, el contingut d'aquest fragment no recull cap altre dels temes tractats pel poeta llatí. La referència a les noces que els pares i els marits han acordat (vv. 27-28) és substituïda per l'esment de l'estat de viudetat dels cònjuges i d'orfandat del fill de la núvia. Excepció feta, doncs, de la imitació del vers vint-i-sisè

27. Segueixo l'edició de KROLL, W. (1980). *Catull*, Stuttgart.

28. Verg. *Aen.* 3, 189; 5, 153; 11, 136; *georg.* 2, 389, on apareix també l'epítet *alta* relacionat amb *pinu*.

29. Cic. *fin.* 5, 61: *ut illi efferuntur laetitia, cum vicerunt! ut pudeat victos!*

de Catul (*Hesper, qui caelo lucet iuncundior ignis?*) —més aviat temàtica que formal—, ja resta no segueix el model en absolut. En canvi, en el vers *tu [...] das iungere tecta* reconeixem modificada l'expressió de Virgili (*[...] da iungere dextra* (*Aen.* 6, 697)). Així, també, volem assenyalar l'ús de dos mots molt freqüents en el mantuà, precisament en la mateixa posició que ocupen en l'epitalami d'Agustín: *tempora*, molt habitual en el cinquè peu per la seva estructura mètrica³⁰, i *potestas*, molt habitual en posició final³¹.

Agustín deixa de banda els versos 32-38 del seu model, fet del tot explicable, puix que el poeta llatí hi manifesta que darrere tot acte de resistència d'una donzella rau un desig inconfessat de maridar-se. No devia ser el cas d'Isabel, però si ho hagués estat, no hauria estat bo deixar-ne constància, encara que fos poètica.

L'estrofa següent, en boca de les noies, comprèn els versos 26 a 35 i és un reflex dels versos 39 a 48 de Catul. Curiosament, Agustín substitueix la imatge catul·liana de la flor immaculada per la de la poma. Totes dues, en la branca, són desitjades per tothom però, marcides, ningú no les vol. Potser l'estudiant bolonyès va considerar forassenyat comparar la seva germana, casada i amb fills, amb una flor verge —*castam florem*, diu Catul— i preferí assimilar-la a un fruit madur i resplendent. Igualment, l'expressió de Catul *dum intacta manet* (v.45), que no tindria raó de ser referida a Isabel, és substituïda per *sic siqua est lecti fugiens*. Agustín, però, usa com Catul la imatge de la poma / flor arrencada (*decertum / carptus*) que es marceix (*marcescit / defloruit*), en tocar-la (*cum tractant*).

Els versos 29 i 31, que a primer cop d'ull hom diria una imitació dels versos 42 i 44 de Catul, podrien deixar entreveure la lectura d'Ovidi, *met.* 3, 353 i 355: *multi illum iuvenes, multae cupiere puellae / [...] / nulli illum iuvenes, nullae tetigere puellae*. Finalment, en el vers 33, tot i ser incomplet, ens sembla veure una referència al doble matrimoni d'Isabel.

Els versos 36-45, posats en boca dels nois, recullen els versos 49-58b de Catul. Agustín manté el símil de la vinya que no s'emparra si no té un arbre com a punta³² i, a més, introdueix metafòricament el tema de la pèrdua del primer marit d'Isabel (*perdiderit [...] lacrimosa maritum*), a diferència de Catul que només diu *ut vidua in nudo vitis quae nascitur aruo*, per bé que més endavant es refereix a la vinya *ulmo coniuncta marito*. Continua fent petites variacions, sense gaire risc, que li permeten separar-se de la literalitat catul·liana tot i mantenir la mateixa estructura temàtica. Per exemple, el catul·lià [...] *prono deflectens pondere corpus* (v. 51) és substituït per una estructura equivalent, no sols semànticament sinó també mètrica, [...] *procumbens turpat [...] pulvere ramos*; repeteix la modificació *siqua est lecti fugiens* en comptes de *dum intacta manet* (v. 56); el mot *squalida* el trobem encapçalant el vers 42 del poema en hexàmetres LXIV de Catul (*squalida*

30. Vegeu, per exemple, *Aen.* 5, 539; 8, 680; 9, 633 i 750; 12, 173, etc.

31. Vegeu, per exemple, *Aen.* 3, 670; 4, 565; 7, 591; 9, 97, etc. En aquest darrer cas, en un context semàntic similar al del nostre poema: [...] *cui tanta deo permissa potestas?*

32. Aquest és un símil molt comú ja des de Cató (*agr.* 32), que usa moltíssim Virgili (*ecl.* 2, 70; *georg.* 1, 2; 2, 221); Horaci (*Epod.* 2,9) etc.

desertis rubigo infertur aratris); l'expressió *par conubium* de Catul (v. 57) és reemplaçada per *thalamis [...] decoris*; i l'expressió impersonal passiva de Catul *at si [...] eadem est ulmo coniuncta [...]* (v. 54) esdevé una impersonal expressada amb una segona persona del singular *ast eadem passae [...] iunxeris ulmo*, en què, amb l'ús del qualificatiu *passae* —inexistent a Catul—, Agustín podria referir-se a l'extensió i la importància del llinatge dels Cardona.

Es continuen detectant complicitats virgilianes, per exemple, entre *squalida procumbens turpat tum pulvere ramos i canitiem immundo perfusam puluere turpans* (*Aen.* 12, 611); o bé, en l'últim vers *nemo non linguís, et nemo non favet ore on*, a més, planen uns mots de Ciceró³³. Agustín manté, amb molt poques variants, les repeticions catul·lianes dels versos 53 i 55 (*hanc nulli agricolae, nulli coluere iuueni; multi illam agricolae, multi coluere iuueni*).

El nostre poeta accidental clou aquesta part referint-se a la conveniència de fer un casament honorable com a mesura d'evitar les murmuracions. Aquest matrimoni no devia estar exempt de les maledicències dels contemporanis, ateses l'edat del nuvi i la diferència de condició dels cònjuges. L'episodi del canvi de testament deuria donar la raó a uns quants.

El futur auditor de la Rota, en acabar el poema, necessàriament havia de prescindir de la referència final que Catul fa als pares de la núvia (vv. 59-66). L'última part (vv. 46-56), doncs, és la més allunyada formalment del poema model. Agustín aconsella la seva germana que desatengui les paraules que li han dit les donzelles (vv. 47-48) i que tingui cura del seu nou espòs (vv. 49-50). Apareix el tema del privilegi d'haver estat escollida entre moltes, tal com també apunta Catul: *Hesperus e nobis, aequalis, abstulit unam* (v. 32), i el tema dels fills, que, malgrat que Catul no el tracta en el poema LXII, sí que ho fa extensament en els darrers versos del poema LXI. Aquesta referència no podia pas mancar-hi, per tal com sembla que la família Agustín tenia posades totes les esperances en aquest matrimoni per promocionar-se socialment, tal com hem fet palès en la primera part de la nostra exposició.

Finalment, la diferència d'edat dels nuvis permet a Agustín de comparar-los amb dues parelles de personatges de l'antigor. Primer, amb el rei David i Abisag (vv. 51-52), la noia que li buscaren els seus cortesans per tal que li fes companyia i l'assistís durant els últims anys de la seva vida³⁴. Segon, amb Aurora i Titonos (v. 54), el germà de Príam per a qui Aurora va sol·licitar la immortalitat, però no la joventut eterna, de manera que anà envellint fins a ser canviat en cigala. El poema s'acaba amb el desig que els esposos tinguin llarga vida i amb la invocació a Himen.

Pel que fa a la mètrica, cal observar, en els dos últims peus del v. 4 (*dica]tur Hymenaeus*), l'escansió llarga de *-ur*, atribuïble sens dubte a la imitació —escrupolosa o inconscient— del mateix Catul que es permet aquesta llicència en el quart vers del seu poema (*iam veniet virgo, iam dicetur Hymenaeus*).

33. Verg. *Aen.* 5, 71: *ore favete omnes [...]*; Cic. *div.* 2, 83: *Iam illa: 'Favete linguís' et 'praerrogativam' omen comitorum* i 1, 102: *Rebusque divinis quae publice fierent, ut 'faverent linguís' impe-rabatur*.

34. IR 1, 1-4.

Una traducció

- Vinga alceu-vos nois, que ja arriba Hèspèr! Aneu-hi
 plegats i amb joia feu sortir la núvia de casa.
 Mireu com les noies ja comencen a repassar els cants.
 Apa, doncs, aclamem ja nosaltres Himeneu!
- 5 Oh Himen Himeneu, vine Himen oh Himeneu!
 I ara, vosaltres, reciteu els mots assajats, com si d'un triomf es tractés.
 Vergonya us faci, ai, ser vençuts! Vergonya us faci restar muts!
 És difícil — ho sé — embellir amb lloances justes
 la nissaga dels Cardona, glòria del poble hispànic.
- 10 No ho és, però, tallar llenya d'un bosc extens
 i, encara que no puguis esberlar els alts pins,
 tornar content a casa amb arbustos i romaguères.
 Oh Himen Himeneu, vine Himen oh Himeneu!
 Oh Himeneu, ¿hi ha un altre déu més cruel que tu,
- 15 que pots separar les mares de llurs filles estimades,
 arrencar de llurs filles estimades les mares a contracor,
 i que pots lliurar delicades esposes a marits ferrenys?
 D'enemics són aquestes pràctiques; als déus, els escau la clemència.
 Oh Himen Himeneu, vine Himen oh Himeneu!
- 20 Oh Himeneu, no hi ha un altre déu més gentil que tu,
 que trobes feliçment un pare per a uns infants orfes.
 Tu fas possible unir uns sostres vidus de llurs cònjuges,
 tu mudes els dies tristos en maldecaps agradables.
 Aquestes són pràctiques de déus, a qui ha estat concedit aquest poder.
- 25 Oh Himen Himeneu, vine Himen oh Himeneu!
 Quan amb l'arribada de la primavera la poma resplendeix esplèndida,
 i cap mà no l'ha tocada, ans l'arbre intacte
 l'aguanta, vermella, confosa entre el seu fullam,
 llavors tots els nois, totes les noies la desitgen.
- 30 Però, quan havent-la arrencada la maquen, es marceix i
 llavors cap noi, cap noia no la deleja.
 Igualment, si una dona defuig el tàlem, hom l'estima;
 però si un o dos s'hi han mullerat,
 els nois la defugen, i sovint també les noies.
- 35 Oh Himen Himeneu, vine Himen oh Himeneu!
 Com la vinya plorosa que ha perdut el seu puntal
 per culpa del clima o de les negres tempestes,
 es vincia eixorca i llavors solla de pols els seus sarments.
 Cap amo no la cultiva, ni cap pagès.
- 40 Però si la marides a un om gran de branques amples,
 molts seran els amos i els pagesos que la conreïn.
 Així, si una dona defuig el tàlem, envelleix desatesa.
 Però si es maridés i fos honorada amb un tàlem decorós,

- tothom callarà, tothom guardarà silenci.
- 45 Oh Himen Himeneu, vine Himen oh Himeneu!
 Per això, estimadíssima Isabel, escolta el teu germà,
 i de les plasenteries que t'han dit les teves donzelles,
 no en facis cas. A elles, sí que els convé servir llur propi pudor!
 Tu estima i honora l'home que t'ha escollit a tu,
- 50 única de les moltes mils de la terra que l'Ebre fendeix.
 I, com diuen que va fer David, rei de Jerusalem,
 ell t'ha pres per poder ara reposar en tu els seus últims anys.
 Contràriament³⁵ tu, a canvi d'un present grat com aquest, fes-lo pare,
 i tracta'l amb afecte, com Aurora el seu espòs Títonos.
- 55 I així, amb aquest tracte, viurà amb tu moltíssims anys.
 Ara Himen Himeneu, adéu, Himen oh Himeneu!

Conclusió

Ens trobem davant un epitalami de circumstàncies escrit per Agustín en un moment plaent dels seus estudis a Bolonya, l'any 1540. La seva germana ha emparentat amb el personatge més important de la noblesa catalano-aragonesa, fet que mereix elaborar amb minuciositat un poema adient. La seva afecció per la literatura greco-llatina i el coneixement que en té li fan escollir com a model, amb molt bon criteri, Catul, un poeta que des de començament del segle xv havia aconseguit la fama de cantar molt bé l'amor, i també el sexe. Per crear la seva poesia seguirà la tècnica centonària, basant-se principalment en el poema LXII del poeta de Verona. Tot i així, les paraules que hem escrit ens permeten d'afirmar que darrere de Catul hi ha un pòsit —conscient o inconscient— d'altres autors llatins, principalment Virgili, poeta que ben segur havia hagut de comentar mantes vegades durant el seu període d'estudiant a Alcalà i a Salamanca, i que continuarà comentant al llarg de la seva vida³⁶.

El resultat és un epitalami molt ben construït temàticament i mètricament, que demostra un domini de la llengua llatina i de les fonts superior al que hom podia esperar d'un estudiant de jurisprudència. I encara més, amb ell Agustín s'insereix en la tradició de les imitacions catul·lianes fetes pels grans humanistes del segle xv, com Bruni, Landino, Pontano, i esdevé un precedent de l'interès que Catul aixecarà entre contemporanis seus, com Francesco Robortello, Marc-Antoine Muret, Achille Estaço o Du Bellay.

35. *Erat autem puella pulchra nimis, dormiebatque cum rege et ministrabat ei: rex vero non cognovit eam* (IR 1, 4). D'aquí que traduïm at per «contràriament».

36. Vegeu CARBONELL, J. (1994). «Anotaciones inéditas sobre Virgilio de Antonio Agustín». *Habis* 25, p. 413-30.